

УДК 347.4

Маковій Віктор Петрович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

УНІВЕРСАЛЬНІ ТЕМПОРАЛЬНІ ОБМЕЖЕННЯ ЗМІСТУ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Постановка проблеми. З огляду на будову книги п'ятої Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) і наявний підхід до цього в науці цивільного права [1, с. 396] універсальні загальні положення зобов'язального права, які розміщені в нормах глав 47–51 ЦК України, відображають узагальнені правила регулювання відповідних відносин незалежно від їх видової приналежності та специфіку прояву в цивільному обороті. Часові категорії в цивільному праві мають неабияке значення, оскільки забезпечують оперативність цивільного обороту, дисциплінують учасників суспільних взаємин, створюють передумови до компромісного вирішення питання конфлікту інтересів у різних площинах людського буття. У зв'язку із цим і з урахуванням динамічного характеру зобов'язальних відносин виникає потреба в дослідженні сутності темпоральних величин і правового механізму їх дії в рамках зобов'язальних відносин узагалі, що створить відповідний базис для подальших досліджень цього питання в розрізі нескінченного прояву зобов'язань як засобу до задоволення інтересів учасників цивільних правовідносин.

Стан дослідження теми. Дослідженню правил темпоральних обмежень змісту цивільних відносин було присвячено низку робіт науковців різних часів, серед яких вагоме місце посіли напрацювання знаного вітчизняного науковця-цивіліста, професора, академіка НАПрН України В.В. Луця. Окрім того, наведене питання в площині зобов'язальних відносин розглядали Т.М. Вахонєва [2], Н.В. Хащівська [3], А.Р. Чанишева [4]. Серед досліджень загальних положень зобов'язального права на предмет прояву темпоральних категорій необхідно відзначити встановлення природи належного часу виконання зобов'язання

(С.В Сарбаш) [5], дефініцію сутнісних ознак зобов'язань з невизначенням строком виконання (І.В. Чернишова) [6], окреслення сутності «нормально необхідного часу» у проекції строку дії оферти в рамках договірного зобов'язання (І.М. Халеппо) [7], співвідношення строку дії договору та строку виконання договірного зобов'язання (С.С. Панченко) [8], авторське дослідження особливостей темпоральних обмежень змісту заставних відносин [9, с. 307–310, с. 388–391].

У комплексних методологічних дослідженнях наведеного питання звертається увага на окремі аспекти дії часу в площині того чи іншого різновиду договірного чи позадоговірного зобов'язання без виокремлення універсальної риси, яка відображена у вказаній нормативній частині системи зобов'язального права, хоча є спроба групування загальних рис для темпоральних величин у межах забезпечувальних зобов'язань, а також поєднання правових наслідків прострочення виконання зобов'язання в інтегрованому підході до прострочення здійснення цивільного права та виконання цивільного обов'язку [10, с. 109–234, с. 266–299].

Мета статті. Метою статті є встановлення правої природи часових величин у межах універсальних положень цивільного права про зобов'язання, з'ясування їх місця серед інших правових інститутів у розрізі наявного теоретичного й емпіричного підґрунтя.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Безпосередньо про часові категорії у вказаній нормативній частині ЦК України йдеється у ст. 530 (установлення поняття та змісту строку (терміну) виконання зобов'язання), ст. 531 (визначення сутності достроковості

виконання зобов'язання), ст. 549 (диференціація пені як виду неустойки за порядком обчислення), ст. 559 (визначення підстави припинення поруки через сплив строку, установленого в договорі поруки), ст. 561 (унормування сутності строку дії гарантії), ст. 568 (часове обмеження дії гарантії), ст. 584 (перелік істотних умов у змісті договору застави), ст. 585 (установлення моменту виникнення права застави), ст. 592 (надання переліку передумов і підстав для дострокового виконання зобов'язання, забезпеченого заставою), ст. 600 (окреслення переліку умов для припинення зобов'язання переданням відступного), ст. 601 (визначення сутності припинення зобов'язання зарахуванням однорідних зустрічних вимог, строк виконання яких настав), ст. 602 (включення до переліку вимог, за якими не допускається зарахування зустрічних вимог, позовної давності), ст. 603 (з'ясування сутності зарахування зустрічних вимог у разі заміни кредитора в частині співвідношення моменту одержання боржником письмового повідомлення про заміну кредитора та строку вимоги або моменту її пред'явлення), ст. 612 (для встановлення змісту поняття прострочення боржника через невиконання ним зобов'язання, коли він не приступив до його виконання або не виконав його у строк, установлений договором або законом), ст. 613 (із метою окреслення сутності прострочення кредитора, а також надання боржнику строку відстрочення виконання зобов'язання за таких умов).

Дослідження решти нормативної частини вказаних положень ЦК України свідчить і про опосередковане відтворення часових величин в інших нормах. Зокрема, у межах глави 47 у ст. 510 під час з'ясування змісту двостороннього зобов'язання за ст. 514 визначається за допомогою терміну обсяг прав, що переходять до нового кредитора в зобов'язанні, під час заміни такої сторони з огляду на положення ст. 512, під час з'ясування змісту заперечень боржника проти вимог нового кредитора посередництвом моменту одержання письмового повідомлення про заміну кредитора, пред'явлення йому вимоги новим кредитором або моменту виконання обов'язку (ст. 518).

Подібне має місце в унормуванні правил виконання зобов'язання для визначення еквівалента валути виконання грошового зобов'язання за умови виконання такого в іноземній валуті (ст. 533), під час окреслення порядку зустрічного виконання зобов'язання сторонами (ст. 538), у межах визначення границь існування солідарного обов'язку (ст. 543), для з'ясування момен-

ту виникнення в солідарного боржника права на зворотну вимогу (регрес) до решти солідарних боржників (ст. 544).

Відповідним чином правова регламентація забезпечення виконання зобов'язання опосередковано оперує часовими категоріями в разі встановлення моменту, з якого визначається недійсним правочин щодо забезпечення основного зобов'язання (ст. 548), а також під час урегулювання окремих способів забезпечення виконання зобов'язання:

1) порука: для з'ясування часу, із якого боржник отримує право висувати до поручителя заперечення, які він мав проти кредитора (ст. 555), шляхом установлення часу, з якого до поручителя або поручителів (при множинності) переходятуть усі права кредитора за основним зобов'язанням (ст. 556), із метою визначення темпоральних меж виконання обов'язку боржника щодо повідомлення поручителя про виконання зобов'язання, забезпеченого порукою (ст. 557);

2) гарантія: для встановлення моменту, із якого гарант зобов'язаний сплатити кредиторові грошову суму відповідно до умов гарантії, а також визначення меж здійснення кредитором права на пред'явлення вимоги до гаранта (ст. 563), під час з'ясування змісту обов'язку гаранта щодо повідомлення боржника про одержання вимоги кредитора за гарантією й передачі боржникові її копії разом із доданими до неї документами й позначення темпоральних меж розгляду гарантом наведеної вимоги з доданими документами (ст. 564), установлення підстави здійснення права гаранта на відмову від задоволення вимоги кредитора, указівки на строк, протягом якого гарант зобов'язаний повідомити кредитора про здійснення такого права, а також під час ускладнення реалізації змісту таких взаємин обставиною недійсності основного зобов'язання або його припиненням (ст. 565), виконання гарантом обов'язку з приводу повідомлення боржника про припинення гарантії (ст. 568), здійснення права гаранта на зворотну вимогу (регрес) до боржника в межах суми, сплаченої ним за гарантією кредиторові (ст. 569);

3) завдаток: виконання обов'язку кредитором щодо повернення завдатку боржників за умов припинення зобов'язання до початку його виконання чи внаслідок неможливості виконання (ст. 571);

4) застава: установлення сутності майбутньої вимоги (ст. 573), визначення сутності предмета застави, що може виникнути в майбутньому

(ст. 576), надання дефініції моменту реєстрації застави (ст. 577), установлення часу, з яким пов'язується оцінка предмета застави за звичайними цінами (ст. 582), окреслення меж виконання обов'язку володільця щодо повідомлення другої сторони договору застави про виникнення загрози знищенню чи пошкодження предмета застави (ст. 587), визначення змісту вимоги заставодержателя, що задовольняється за рахунок предмета застави, у разі невиконання забезпеченого заставою зобов'язання (ст. 589), з'ясування моменту набуття заставодержателем права звернення стягнення на предмет застави (ст. 590), визначення темпоральних меж виконання обов'язку боржника щодо повернення заставодержателем, у володінні якого перебувало заставлене майно, заставодавцю такого майна в разі припинення права застави (ст. 593);

5) притримання: розмежування форм невиконання основного зобов'язання боржником як підстави реалізації права кредитора на притримання речі, яка правомірно знаходиться у володінні кредитора й підлягає передачі боржникові чи вказаній ним особі, а також визначення обставин виникнення права притримання в разі виникнення права на цю річ у третьої особи після передачі у володіння кредитора (ст. 594), установлення обов'язку кредитора повідомити боржника про здійснення права притримання (ст. 595).

У нормативному матеріалі, що регулює питання припинення зобов'язання (положення ст. 599), опосередковано передбачається використання часових величин під час установлення сутності припинення зобов'язання належним виконанням з урахуванням змісту належного строку виконання зобов'язання як одної зі складових частин прояву принципу належного виконання зобов'язання в цивільному праві.

Окрім наведеного в межах підстав припинення зобов'язання, заслуговує на окрему увагу сам факт спливу строку чинності зобов'язання. Дійсно, якщо дослідити універсальну ст. 598, то необхідно дійти висновку щодо можливості припинення зобов'язань лише відповідно до умов договору чи положень закону. За таких обставин сплив строку чинності договору, тобто строк виконання змісту зобов'язання, або сплив строку виконання недоговірного зобов'язання (наприклад, строку виконання завдання в зобов'язанні з публічної обіцянки винагороди без оголошення конкурсу) має наслідком припинення самого зобов'язання. Більше того, оскільки сутність правового регулювання цивільних правовідносин припускає їх

невичерпність, окрім випадків, прямо встановлених у законодавстві, то необхідно зважити на ч. 2 ст. 509, яка говорить про можливість розширеного тлумачення переліку підстав виникнення зобов'язань відповідно до ст. 11. У зв'язку із цим ч. 1 ст. 598 є не зовсім коректною, оскільки обмежує підстави припинення зобов'язань лише договором і законом. Зокрема, наявна низка прикладів, коли зобов'язання припиняються на підставі положень нормативно-правових актів нижчої юридичної сили, аніж закон, у той же час безпосередньо рішенням суду може слугувати підставою припинення зобов'язання, як це має місце в ч. 2 ст. 202 Господарського кодексу України (далі – ГК України). У цьому контексті більш слушною є позиція, що відображенна в цивільному законодавстві Франції, Молдови, Грузії, яка узгоджується з наведеним як щодо підстав виникнення зобов'язань, так і щодо їх припинення.

Якщо ж слідувати логіці структурування й подання нормативного матеріалу вітчизняним цивільним законодавством, то необхідно виключно законом передбачити перелік обставин, із якими пов'язане припинення зобов'язання. Тому, з урахуванням пов'язаності спливу строку виконання зобов'язання із самим виконанням, необхідно запропонувати доповнення положень глави 50 «Припинення зобов'язання» ЦК України ст. 5991 «Припинення зобов'язання спливом строку» такого змісту: «1. Зобов'язання припиняється спливом строку виконання зобов'язання».

З огляду на унормування положень ЦК України щодо правових наслідків порушення зобов'язання та відповідальності за їх невиконання ст. 619 використовує правовий час для визначення меж реалізації змісту субсидіарної відповідальності, а ст. 623 з'ясовує порядок установлення розміру збитків, завданих порушенням зобов'язання.

Поряд із цим, навіть тоді, коли прямо чи опосередковано в тій чи іншій нормі наведеної частини зобов'язального права не йдеться про часові категорії, можна говорити про незриму присутність темпоральних регуляторів на прикладі таких положень. Стаття 578 ЦК України містить правило, за яким майно, що є у спільній власності, може бути передане в заставу лише за згодою всіх співвласників. Із наведеної випливає потреба у встановленні форми змісту та, безумовно, часу прояву такого волевиявлення співвласників, тобто з якого моменту необхідно сприймати ту чи іншу поведінку як узгоджене вирішення правової долі відповідного майна. Подібним чином можна висловитися з приводу надання згоди заставодержателем

щодо заміни (ст. 579), відчуження, передання в користування предмета застави (ст. 586) чи власником чужої речі під час її заставляння, якщо така згода вимагається договором чи законом (ст. 583), пред'явлення вимоги заставодержателя щодо надання заставодавцем рівноцінного предмета чи відновлення знищеної або пошкодженого предмета застави (ст. 580), установлення порядку черговості виникнення права застави з метою задоволення вимог наступних заставодержателів, а також відмежування сутності попередніх застав (ст. 588), визначення моменту, з якого боржник, річ якого кредитор притримує, набуває права на розпорядження нею (ст. 596), тощо.

Безумовно, окрім положень ЦК України, до врегулювання темпоральних категорій у рамках універсального нормативного матеріалу зобов'язального права має застосовуватися законодавча база, що міститься в інших нормативно-правових актах, які підпорядковуються дефініції ст. 4 ЦК України, а також з огляду на правовий режим урегулювання суспільних відносин у сферах господарювання, використання природних ресурсів, охорони довкілля, а також трудових і сімейних відносин.

Так, із дослідження глави 19 «Загальні положення про господарські зобов'язання» ГК України випливає, що переважаючою підставою для виникнення господарських зобов'язань є саме господарський договір, тому й темпоральні величини матимуть більший прояв саме в межах такого виду господарських зобов'язань, як визначено у ст. 80 щодо строку дії господарського договору в його змісті, у ст. 181 щодо часових меж реалізації стадій укладення господарських договорів тощо. При цьому якщо стосовно організаційно-господарських зобов'язань наведені міркування є безальтернативними, то для майново-господарських зобов'язань допускається додаткове врегулювання в рамках висловленого вище щодо цивільно-правових зобов'язань.

Відповідним чином Законом України «Про іпотеку» та Законом України «Про заставу» унормоване питання визначення темпоральних меж здійснення відносин щодо використання застави в якості способу забезпечення виконання зобов'язання на прикладі ст. 18 (строк іпотечного договору в його змісті) та ст. 16 (момент виникнення

застави). З огляду на викладене щодо доповнення підстав припинення зобов'язань заслуговує на критичне зауваження ст. 28 Закону України «Про заставу», яка не містить серед підстав спливи строку виконання зобов'язання, а відсилає до переліку підстав, визначених законом. Отже, згідно зі ст. 17 Закону України «Про іпотеку» такий вид застави може припинятися із закінченням строку дії іпотечного договору, а при заставі іншого виду майна така підставка не застосовується, що підкреслює слухність висловленого вище.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Викладене дало можливість простежити прояв часу саме як елемента правового механізму, що забезпечує паритет між інтересами учасників зобов'язальних відносин, які реалізують власну правосуб'єктність через зміст подібних взаємин. При цьому універсальні загальні положення відтворюють найбільш універсальні нормативні приписи, які мають місце під час урегулювання будь-яких зобов'язальних відносин у межах цивільного права. Останні розщеплюються на ті, що містять безпосереднє, опосередковане та побіжне закріплення темпоральних категорій у структурі механізму правового регулювання зобов'язальних відносин, а також виокремлення спеціального правового регулювання таких відносин з огляду на окремий правовий режим, визначений спеціальним законодавством (як цивільним, так і суміжним) на прикладі врегулювання господарських, трудових, сімейних відносин.

Наведені міркування підводять до висновку щодо поширеного використання часу прямо чи опосередковано саме як засобу обмеження здійснення цивільних прав і виконання цивільних обов'язків учасників зобов'язальних відносин незалежно від їх різновиду у зв'язку з простеженням місця темпоральних величин у складі механізму правового регулювання суспільних відносин у рамках універсальних положень зобов'язального права. Це окреслює значимість часових величин у ролі засобу обмеження юридичного змісту зобов'язальних відносин і вказує на окремі відправні точки для подальших досліджень цього та суміжних питань, зокрема в частині загальних положень договірного права, а також деталізації змісту окремих договірних і недоговірних зобов'язань.

ЛІТЕРАТУРА:

- Харитонов Є.О., Старцев О.В. Цивільне право України: підручник. К., Істина, 2007. 816 с.
- Вахонєва Т.М. Строки (терміни) у цивільному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Київ, 2005. 20 с.

3. Хацівська Н.В. Строки оперативного захисту в договорах про передання майна у тимчасове користування. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право. 2011. Вип. 2. С. 361–368.
4. Чанишева А.Р. Зміст зобов'язальних відносин за цивільним законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2018. 43 с.
5. Сарбаш С.В. Время и место исполнения обязательства. Хозяйство и право. 2004. № 12 (Приложение). С. 1–49.
6. Чернышева И.В. Обязательства, срок исполнения которых не определен. Российский юридический журнал. 2007. № 2. С. 119–123.
7. Халеппо И.М. О дефиниции «нормально необходимое время» применительно к сроку действия оферты. Пробелы в российском законодательстве. 2012. № 3. С. 101–103.
8. Панченко С.С. Срок дії договору та строк виконання договірного зобов'язання у цивільному праві: питання взаємозв'язку та розмежування. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015. № 6. С. 107–110.
9. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 7: Загальні положення про зобов'язання та договір / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатеєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Х.: ФО-П Лисяк Л.С., 2012. 736 с.
10. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві: монографія. К.: Юрінком Интер, 2013. 320 с.

Маковій Віктор Петрович

УНИВЕРСАЛЬНІ ТЕМПОРАЛЬНІ ОБМЕЖЕННЯ ЗМІСТУ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Стаття містить дослідження правового часу в універсальних загальних положеннях зобов'язального права як соціально-правового явища, що забезпечує оперативність цивільного обороту, дисциплінує учасників суспільних взаємин, створює передумови для компромісного вирішення питання конфлікту інтересів у різних площинах людського буття. Здійснене системне дослідження вагомої частини правових інститутів універсальних положень зобов'язального права в межах цивільного законодавства та суміжних галузей на предмет установлення місця темпоральних величин у складі відповідного механізму правового регулювання. Установлене безпосереднє, опосередковане та побіжне закріплення темпоральних категорій у структурі механізму правового регулювання зобов'язальних відносин, а також виокремлене спеціальне правове регулювання таких відносин з огляду на окремий правовий режим, визначений спеціальним законодавством.

Ключові слова: строк, термін, час, зобов'язання, механізм правового регулювання, зміст, виконання, припинення, здійснення, обмеження.

Маковий Виктор Петрович

УНИВЕРСАЛЬНЫЕ ТЕМПОРАЛЬНЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ СОДЕРЖАНИЯ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ

Статья содержит исследование правового времени в универсальных общих положениях обязательственного права как социально-правового явления, которое обеспечивает оперативность гражданского оборота, дисциплинирует участников общественных отношений, создает предпосылки для компромиссного решения вопроса конфликта интересов в разных плоскостях человеческого бытия. Осуществлено системное исследование значительной части правовых институтов универсальных положений обязательственного права в рамках гражданского законодательства и смежных отраслей на предмет установления места темпоральных величин в составе соответствующего механизма правового регулирования. Установлено непосредственное, опосредованное и беглое закрепление темпоральных категорий в структуре механизма правового регулирования обязательственных отношений, а также выделено специальное правовое регулирование таких отношений с учетом отдельного правового режима, определенного специальным законодательством.

Ключевые слова: срок, термин, время, обязательство, механизм правового регулирования, содержание, исполнение, прекращение, осуществление, ограничение.

Makovij Victor

UNIVERSAL TEMPORAL LIMITATIONS ON CONTENT OF OBLIGATIONS

The article contains a study of the legal time in the universal general provisions of the mandatory law as a social and legal phenomenon, which ensures the efficiency of civilian turnover, disciplines the participants of social relations, creates prerequisites for a compromise solution of the question of conflict of interests in different planes of human existence.

A systematic study of a significant part of the legal institutions of the universal provisions of obligatory law in the framework of civil law and related branches for the purpose of determining the place of temporal values as part of the corresponding mechanism of legal regulation was carried out.

There are delimited time limits for the implementation of the content of the legal relationship within the framework of the sub-institutions for fulfilling the obligation, among which a separate place is provided for ways to ensure fulfillment of obligations. Among the latter, more detailed study has been questioned on the temporal restrictions on the exercise of subjective rights and the fulfillment of subjective obligations in mortgage relationships on the basis of the

results of the study of normative regulations of the Civil Code of Ukraine, as well as special regulations, taking into account the differentiation of such a way to ensure compliance with the obligations of species.

In describing the place of temporary categories within the framework of the termination of obligations, based on the study of related branches of law and regulatory requirements of other countries in this area, formulated regulatory proposals for improving the domestic legislation in this area. Correspondingly, proposals are made to improve the provisions of economic legislation within the general provisions on economic-legal obligations.

The direct, indirect and rapid fixing of temporal categories in the structure of the mechanism of legal regulation of obligatory relations is established, as well as special legal regulation of such relations is provided with regard to the separate legal regime defined by special legislation.

Key words: term, term, time, obligation, mechanism of legal regulation, content, execution, termination, implementation, restriction.